

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 16:1 (2011), SS.113-131.

KIRIMLI ABDÜSETTAR EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ ve MEDHAL-İ FIKIH ADLI RİSÂLESİ

**Life and Works of Crimean Abdussettar Efendi and His
Tractate Called Medhal-i Fıkh**

Dr. Erdoğan SARITEPE
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: esaritepe@firat.edu.tr

Özet: Fıkıhçıların, “giriş seviyesinde olsa dahi” geniş kitlelerce İslam hukukunun temel esri ve prensiplerinin bilinmesi ve doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla Fıkha Giriş anlamında Medhal-i Fıkh adıyla eserler telif ettikleri bilinmektedir. Ancak bu tarz eserleri telif ederken konu bütünlüğünün sağlandığını söylemek zordur. Abdüssettar Efendi de Medhal-i Fıkh ismiyle eser kaleme alan ilim adamlarından biridir. Günümüz Türkçesine aktarıp değerlendireceğimiz bu çalışma ile hem müellifin hem de hacmi küçük telifin tanıtımına katkı sunmuş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Abdüssettar, Efendi, Medhal, Fıkh.

Abstract: It is known that the muslim lawyers wrote works called Medhal-i Fıkh for an introduction to the Fıkh so that the Islamic Law be known corectly by a lot community of people even though it is in the introduction level. It is difficultt to say that they had unity of the subject while writing such works.Abdüssettar Efendi is one of scientific authors wrote Works called Medhal-i fıkh. We will hare a contrubution to this work both with its writer and it by transferring it to the current Turkish:

Key Words: Abdüssettar, Efendi, al-Madhal, Fıkh

GİRİŞ

Fıkıh âlimleri, İslam fıkıh eğitiminin ve tetkikinin yapılmasında büyük kolaylıklar sağlayacağı düşüncesiyle İslam hukukunun genel hatlarıyla öğrenilmesini sağlamak düşüncesiyle “*Medhal-i Fıkıh*” adıyla eserler tedvin etmişlerdir. Bu eserlerde İslam fıkıhının özellikleri, teşri hareketinin geçirdiği devirler, fıkıhın doğuşu, kaynakları ve oluşturduğu müesseseler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu çalışmalarla İslam hukukunun kolay bir şekilde anlaşılır hale getirilmesi ve fıkıhta derinlemesine inceleme yapmak isteyenlerin işlerinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır.¹

“Medhal” kelimesi Arapça "د-خ-ل" kökünden türeyen mastar-ı mimî ve ism-i mekan olup² sözlükte “giriş yeri” anlamına gelmektedir.³ Fıkıh kelimesi ise, "ف-ق-ه" kökünden türeyen bir mastardır. Bir şeyi bilmek, tam anlamak ve derinlemesine kavramak⁴ anlamlarına gelir. İstilahta ise, müctehidlerin her bir ameli meseleyi ilgilendiren delilleri inceleyip onlardan çıkardıkları hükümlere verilen isimdir.⁵

Medhal-i Fıkıh’ın tam bir tanımı yapılmamış olmakla beraber, Abdüssettar Efendi Medhal-i Fıkıh’ı “başlangıçta fıkıh ilmine etkisi olan fıkıhın kaynakları ve meselelerinden ibarettir.”⁶ şeklinde tanımlamıştır.

Diğer taraftan, medhal-i fıkıh kitaplarında sistem ve konu bütünlüğü sağlanamamış, müellifler önemsedikleri konuları dikkate alarak kitaplarını telif etmişlerdir. Mesela, Abdülkerim Zeydan, “*el-Medhal li-Dirâseti’ş-Şerâti’l-İslâmiyye*” isimli kitabını iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda, içtimâî ve hukukî açıdan İslam’dan önceki Arapların durumunu, İslam hukukunun önemli hususiyetlerini, genel prensiplerini, ıstılahî manalarını, hukukun dinle ilgisini, geçirdiği devirleri, yaşayan ve yaşamayan fıkıh mezheplerini ve kurucularının kısa tercüme-i hallerini açıklamıştır. İkinci kısımda ise, fıkıhın mülkiyet, akit, suç ve ceza hukuku sistemlerini bugünkü hukukla mukayeseli olarak incelemiştir.⁷

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ “*el-Medhalü’l-Fıkhiyyü’l-Âmm*” isimli eserini dört bölüm halinde kaleme almıştır. Birinci bölümde, İslam hukukunun tarifi, tarihçesi, kaynakları, gelişmesi ve geçirdiği devreler

¹ Abdülkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (Çev: Ali Şafak), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, s. 39.

² Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Şîrâzî el-Fîrûzâbâdî (817/1414), *Kâmûs*, Matbaatü’l-Bahriyye, by. 1305, III, s. 1294.

³ Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr (711/1311), *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdr, Beyrût (ty), XI, s. 240; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî el-Feyyûmî (770/1368), *el-Misbâhu’l-Munîr fî Garîbi’ş-Şerhi’l-Kebîr*, Dâru’l-Hicre, İnan H. 1405, I, s. 190.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII, s. 522; Fıkıh hakkında geniş bilgi için bkz: Hayrettin Karaman, *Fıkıh*, D. İ. A., İstanbul 1996, XIII, s. 1 vd.

⁵ Zekiyüddin Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkıh)*, (Çev. İbrahim Kafi Dönmez), T. D. V. Y., Ankara 1990, s. 24; İsmail Köksal, *Fıkıh Usulü*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2008, s. 25,26.

⁶ Abdüssettar Efendi, *Medhal-i Fıkıh*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul H.1299, s. 5.

⁷ Geniş bilgi için bakınız, Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (Ter. Ali Şafak).

hakkında bilgi vermiştir. İkinci bölümde, mülkiyet, akitler, ceza hukuku, ehliyet, velâyet ve örf-adet konularını işlemiştir. Üçüncü bölümde, İslam hukukunun küllî kaidelerinin manası ve İslam hukukundaki yerini açıklamıştır. Dördüncü bölümde ise, hak, yükümlülük, mal, malın hükmü ve ahvâl-i şahsiyye gibi konulara yer vermiştir.⁸

Muhammed Seyyid Bey ise, *Usûl-ü Fıkh Medhal* isimli eserini biri ek bölüm olmak üzere dört bölüm halinde yazmıştır. Birinci bölümde usûl-ü fıkıh ilminin ortaya çıkışı ve tarihini incelemiştir. İkinci bölümde, usûl-ü fıkıhın tanımı, konusu, gayesi esasları ve diğer ilimlerden faydalanması konularına yer vermiştir. Üçüncü bölümde, din ve şer'iat, hilafet, ictihat, fakihlerin tabakaları ve tahrir hakkında bilgi vermiştir. Son ek bölümde ise, meselelerin tabakaları ve taklit konularını ele almıştır.⁹

LABDÜSETTAR EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A- Hayatı:

Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi bulunmayan Abdüsettar Efendi, aslen Kırımlı olup fıkıh ilminde ihtisas sahibi bir ilim adamıdır. Uzun yıllar İstanbul'da yüksek okullarda fıkıh dersi,¹⁰ bazı zamanlarda Arazi Hukuku dersleri¹¹ okutmuştur. Mecelle Cemiyeti üyeliği yapmış, Mecelle'nin 13,14, 15 ve 16. kitapları altında "İ'lâmat-ı Şer'iyye Mümeyyizi Muâvini" unvanı ile mührü bulunmaktadır.¹²

Abdüsettar Efendi'nin, fikhî meseleleri müzakere etmek amacıyla Şam müftüsü Mahmud el-Hamzavî Efendi ile mektuplaşarak ilmi tartışmalar yaptığı bilinmektedir. Cevdet Paşa bu risaleleri Ömer Hilmi Efendi'ye yazılan mektuplarla beraber *Cevdet Paşa'nın Evrakı (Mecmua-i Cevdet)* isimli mecmuada bir araya getirmiştir.¹³

⁸ Geniş bilgi için bakınız, Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-Fıkhıyyü'l-Âmm*, Dâru'l-Fıkr, Dımeşk 1967-1968, I-III.

⁹ Geniş bilgi için bakınız, Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-ü Fıkh Medhal*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1333.

¹⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, s. 385; Ömer Nasuhi Bilmen, "*Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhıyye*" *Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul (ty), I, s. 347.

¹¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim Ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu Ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 184.

¹² Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşundan Günümüze Kadar*, (y.y), 1958, s. 255; Ali Himmet Berki, *Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1990, s. 348, 372, 404, 422; Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması), Erzurum 1997, s. 24; Abdullah Demir, *Küllî Kaideler Ekoli ve Mecelle*, Katre Yayınları, İstanbul 2008, s. 217.

¹³ Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa'nın Evrakı*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, no: 32.

Temyiz mahkemesi üyesi iken 1886/1887'de "Mekke-i Mükerreme Mollası" unvanını almıştır.¹⁴ Aynı yıl hacca gitmiş, Taif'te 29 Ağustos 1887'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹⁵

B- Eserleri:

Müellifin bilindiği kadarıyla hâlihazırda mahtût eseri bulunmamakta olup, mevcutlar da çeşitli tarihlerde matbu olarak ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Buna göre müellife ait tespit edebildiğimiz 4 eser şunlardır:

Tenbihu'r-Rukûd alâ enne'l-İmdâ'e mine'l-Kadâ fi'l-Kisâs ve'l-Hudûd: Abdüssettar Efendi'nin mektuplaşarak yaptığı ilmi tartışmalarda Şam Müftüsü Mahmud el-Hamzavî Efendi'ye had ve kısâs konusunda imzanın kazânın bir parçası olduğu hakkında yazdığı risaledir. Bu risalede konunun mahalli, konu hakkındaki nakil ve delillerin düzenlenmesi, kısâsta iki görüşten birinin tercih edileceğinin açıklanması ve bu kuralın kısâsla ilgili olmayıp hadlerle ilgili olduğuna dair seçkin âlimlerin görüşleriyle cevaplar vermiştir. Şam Müftüsü Mahmud el-Hamzavî Efendi'nin, Abdüssettar Efendi'nin mezkûr risalesine "*Tenbihu'l-Havâs alâ enne'l-İmdâ'e fi'l-Hudûd lâ fi'l-Kisâs*" ismiyle bir reddiye yazdığı ve bu risaleyi 1303 yılında Şam'da neşrettiği kaynaklarda kayıtlıdır.¹⁶

Teşrihu Kavâidi'l-Külliyeye fi Ahkâmi'l-Fer'iyyeti'l-Ameliyye:¹⁷ Mecelle şerhinin birinci cüz'ü olan bu eserde Abdüssettar Efendi, Mecelle'nin küllî kaidelerini şerh etmiştir. Eser 1295, 1297 ve 1301'de İstanbul'da yayımlanmıştır.

Mecelle Şerhi-Teşrih:¹⁸ Mecelle'nin 101. maddesinin şerhiyle başlayıp, iki ve üçüncü cüz'ü olarak yayımlanmıştır. Üç kitaptan oluşmaktadır. Her üç kitap da İstanbul'da Mihran Matbaası'nda basılmıştır. Buna göre; birinci kitap "Kitâbu'l-Buyu" 1296'da, ikinci kitap "Kitâbu'l-İcâre" 1298'de ve üçüncü kitap da "Kitâbu'l-Kefâle" ismiyle 1299'da

¹⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Eski yazıdan aktaran: Seyit Ali Kahraman, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, I, s. 139; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 263; Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, s. 255; Hulusi Yavuz, "Abdüssettâr Efendi, Kırmılı", *D. İ. A.*, İstanbul 1988, I, s. 304.

¹⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 139; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 264; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 385; Bursalı, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırm Müellifleri*, (Yayına Hazırlayan: Mehmet Sarı), Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1990, s. 18.

¹⁶ Bilmen, *Kamus*, I, s. 434; Yavuz, "Abdüssettâr Efendi", *D. İ. A.*, I, s. 304; Demir, *Küllî Kaideler Ekoli ve Mecelle*, s. 139.

¹⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 385; Bursalı, *Kırm Müellifleri*, s. 18; Yaşar Karayalçın-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Bibliyografyası "Türk Harflerinin Kabulüne Kadar Yayınlanmış Kitap ve Makaleler"*, Sevinç matbaası, Ankara 1972, s. 56; Yavuz, "Abdüssettâr Efendi", *D. İ. A.*, I, s. 304.

¹⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 385; Bursalı, *Kırm Müellifleri*, s. 18; Karayalçın-Mumcu, *Türk Hukuk Bibliyografyası*, s. 56; Yavuz, "Abdüssettâr Efendi", *D. İ. A.*, I, s. 304.

yayımlanmıştır. Mecelle'nin tamamı 1851 madde olduğu halde, bu eserde Mecelle'nin 700 maddesinin şerhi yapılmıştır.

Medhal-i Fıkıh: Abdüssettar Efendi'nin öğrencilere fıkıh ilmini öğretirken kolaylık sağlaması düşüncesiyle yazdığı, genel bilgilerin verildiği küçük çaplı bir eserdir. İstanbul'da Mahmut Bey Matbaası'nda Hicrî 1299 yılında yayımlanmıştır.

Abdüssettar Efendi bu eserin Mukaddimesi'nde medhal-i fikhın tarifini yapmış, ardından fikhın tedvinine duyulan ihtiyaca değinmiş, sahabî'nin fıkıh bilgisini doğrudan Hz. Peygamber'den aldığını; Tâbiün'un da Sahabe'den fikhı öğrendiği için tedvine gerek duymadığını; İslam coğrafyasının genişleyip ihtilaf ve fitnenin çoğalmasıyla fikhın tedvinine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.

Birinci bölümde fikhın kaynaklarının iyi anlaşılması için Arapça'nın ayrıntılı olarak bilinmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. İkinci bölümde ise, bir ilme başlarken o ilmin faydalı olacağına inanılmasının, kim tarafından ortaya konulduğunun, konusunun, kaynaklarının ve diğer ilimlerle ilişkilerinin bilinmesinin prensip olarak benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Dört makalenin yer aldığı "Hâtıme" kısmının ilk makalesinde, şer'î hükümün kısımları olan teklîfi hüküm ve vaz'î hüküm hakkında genel bilgiler vermiştir. İkinci makalesinde, Allah hakkı, kul hakkı, Allah hakkının galip olduğu ve kul hakkının galip olduğu hakları birer cümle ile açıklamıştır. Üçüncü makalesinde, İbn Kemal Paşa'nın fukaha hakkında tabakaları itibarıyla yaptığı yedi tabakalık taksimata yer vermiştir. Birinci tabakada dört mezhep imamını saymış, diğer altı tabakada sadece Hanefî fakihleri zikretmiştir.

Abdüssettar Efendi'nin bu risalesi, Medhal-i Fıkıh alanında yazılmış olan diğer eserlerle mukayese yapıldığında hem kapsam olarak küçük, hem de içerik bakımından zayıf kalmaktadır. Buna rağmen, bu eserde fıkıh öğrenme arzusunda olanlara rehberlik edecek önemli bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin ilim dünyasına faydalı olacağını düşünerek bu risaleyi günümüz Türkçesine aktarıp, hem müellifin hem de eserin tanıtımına katkı sunmuş olacağımızı düşünmekteyiz.

Aşağıya Türkçesini verdiğimiz metin üzerinde yaptığımız sadeleştirme çalışmasında mümkün olduğu kadar metne sadık kalmaya çalıştık. Metin içerisinde yaptığımız ilave bilgileri "[]" (köşeli parantez) içerisinde verdik. Müellifin metin içerisinde verdiği dipnotları "*" (yıldız) işaretiyle, dipnotlardaki kendi notlarımızı ise "1, 2, 3..." şeklinde rakamlarla belirttik.

II. MEDHAL-İ FIKIH (FIKHA GİRİŞ) ADLI RİSALESİ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd ve senâ ile başlamak adâlet ve hakkı emreden, Hâkim-i Mutlak'ın mukaddes dergâhlarına ve yüce ulûhiyetlerine layık ve münasıptır. O, insanlığı yaratılanların en mükemmeli olarak şereflendirmiş, dünya ve âhiret saadetini sağlayan ilâhi kanunlarına muhatap olmakla imtiyaz sahibi kılmıştır.

Ardı arkası kesilmeyen duâlara, mezheplerin ve görüşlerinin kaynağını teşkil eden, mevcûdâtın kendisiyle övündüğü [Hz. Muhammed] Efendimizin - selamların en mükemmeli onun üzerine olsun - ruh-u şerifleri en layık olandır. O, şer'î hükümlerin kaynaklarını ümmet-i Muhammed'e tebliğ ederek onları nûr-u Hüdâ'ya mazhar eylemiş ve şer'iatın tacıyla taçlandırmıştır.

Allah'ın daimî rızası onun âl ve ashâbına olsun ki, onlar İslam'ı yayma çabaları ve Hz. Peygamber'den yaptıkları rivayetlerle Usûl¹⁹ ve Furû'a²⁰ dair en değerli bilgilerin kıyamete kadar sürmesine sebep olmuşlardır.

Bundan sonra, insanlar tarafından bilinen ilimlere kabiliyeti olan güzel ahlak sahibi insanlar gizli kalmayacakları gibi, tedvin edilmiş her ilmin eğitim ve öğretimine de sebep olup, öğrencinin basîretini açarlar. Daha önceden bilinen bazı malûmât, selevin kitaplarında Mukaddime ismiyle beyan edile gelse de, sonradan bazı ilimlerin tesis ve tedvinine, prensiplerinin ve meselelerinin tayinine dair zikri geçen bilgiler bir araya getirilip tertip olunarak Medhal isimli risaleleri telif yolu açılmış oldu.

Yüce fıkıh ilmi büyük bir derya olduğundan bu ilme ait yazılan fıkıh kitaplarından her biri birçok bölümlere, bu bölümler de birçok bâblara ve fasıllara taksim olunmuşlardır. Yani aynı cinsten olan konular bir bölümde toplanmış, bunlardan şartlarla ilgili olanlar şartlar ismiyle, rükünlerle ilgili konular ise rükünler ismiyle ve diğer konular da uygun isimlerle yazılmıştır.

Zikredilen çeşitli konulardan hangi fikhî hükümler çıkarılacak? Çıkarılan hükümler âhiretle mi ilgili yoksa dünya hayatıyla mı ilgilidir? Değişik fikhî konulara başlamadan önce, öğrencinin bu konuları genel olarak

¹⁹ Müellif burada Fıkıh Usûlü'nü kastetmektedir. Fıkıh Usûlü, *Kitâbü't-Ta'rifât*'ta "kendisiyle fıkha ulaşılan kâideler ilmidir" şeklinde tarif edilmiştir. (Bkz: Ali b. Muhammed el-Curcânî (740/1413), *Kitâbü't-Ta'rifât*, by, ty, s. 28); Taftazânî ise, "Fıkıhın delilleri" diye tarif etmiştir. (Bkz: Sa'duddîn Mesud b. Ömer et-Taftazânî (792/1390), *Risâletü'l-Hudûd*, (tah: Ebû Gudde), Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, by, ty, s. 8); son dönemde de: "Müctehidin şer'î-amelî hükümleri tafsilî delillerden çıkarmasına yarayan kurallar bütününe verilen isimdir" diye tarif edilmiştir. (Bkz: Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 24; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 144; Köksal, *Usul*, s 27, 28).

²⁰ Fer'in çoğuludur. Fer, asl'ın hilâfi ve başkası üzerine bina edilen şeydir. (Bkz: el-Curcânî, *Ta'rifât*, s.166; et-Taftazânî, *Risâletü'l-Hudûd*, s. 12). Yine, dal, uzantı, asıl ile ilgili olmayıp detayla ilgili olan, ayrıntı. Asıl üzerine bina edilen mesele, şeklinde de tarif edilmiştir. (Bkz: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 139).

bilmesi için, fıkıhın bölümlerinden olan şer'î amelî hükümleri şerh edip buna fıkıhın kaidelerini, kaynaklarını ve fıkıhla ilgili önceki bilgileri ilave edip yeni bir risalenin yazılmasının faydalı olacağını çoktandır düşünüyordum. Ancak, konu hakkında, bu âcizin sermayesinin azlığı ve acı günlerde karşımıza çıkan meşguliyetlerin araya girmesinden dolayı bu eser bugüne kadar ortaya çıkmamıştır.

Hilafet koltuğunda oturan, ülkeyi ve milleti ihya eden, ilim ve irfanı seven ve adâleti ile şöhret bulmuş sultan oğlu sultan oğlu sultan Gâzî II. Abdülhamit Han Hazretleri'nin feyiz ve yüce himayeleri altında yeniden açılmış olan Hukuk Mektebi'nde - layık olmaksızın - Mecelle dersi vermeye memur edildiğim de Mecelle ile beraber, ek olarak, Fıkha Giriş (Medhal-i Fıkıh) dersini vermekle de görevlendirildim. "Emrin gereğini yerine getirmek edepten öncedir (el-emru fevka'l-edeb)" sözü gereğince bu günlerde, böyle bir risalenin yazılmasına girişilmiş ve bitirildiğinde bu çalışmaya "Medhal-i Fıkıh" adı verilmiştir.

Bu risale; bir Mukaddime, iki bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır.

MUKADDİME

Mukaddime, üç makaleden oluşmaktadır.

Birinci makale, medhal-i fıkıh'ın tarifi hakkındadır. Medhal-i fıkıh, Fıkıh ilmine başlangıçta etkisi olan, fıkıhın genel kuralları ve genel prensiplerinden ibarettir. Bunların hepsi ileride birer bölümde açıklanacaktır.

İkinci makale, tedvin-i fıkha olan ihtiyacı beyan hakkındadır. İlk dönemde bulunan ashâb-ı kirâm hazretleri (Allah onların tamamından razı olsun) Hz. Peygamber (selamların en güzeli O'na olsun) ile sohbet etme şerefının bereketiyle ahkâm-ı fıkhiyyeyi bizzat Hz. Peygamber'den (sadr-i nübüvvetten) almaları veyahut bizzat Hz. Peygamber'den (sadr-ı saâdetten) alan ashâbın büyüklerinden almaları sebebiyle fıkıhı tedvin etmemişlerdir.

İkinci asırda yaşayan tâbiîn-i kirâm (Allah onların tamamından razı olsun) hazretleri de zamanın yakınlığı, aralarında olan olay ve ihtilafın azlığı ve nadiren ihtilaf olduğunda adaleti ile tanınan ashâbın büyüklerinden yaşayanlar vasıtasıyla fikhî zorluklarını çözmeye imkanı bulduklarından, ikinci asrın başlarında fıkıhın vaz' ve tedvinine ihtiyaç duymamış, şer'î ilim ve hükümleri dilden dile aktarmakla yetinmişlerdir.

İslam coğrafyası genişleyince insanlar arasındaki olayların çoğalması, fitne ve ihtilafın açığa çıkması ve benzeri sebeplerle şer'î ilim ve ahkâmın gereği gibi vaz' ve tedvinine ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde yaşayan fukahânın büyükleri kendi güçleri nispetinde gayret göstererek şer'î ilimlerin tedvinine başlamışlardır. Ancak, mükellef olan insanın her amelî için, kendi deliline dayandırdığı/istinad ettiği şer'î bir hükmü olduğundan ve dünya durdukça meydana gelecek olan olayların çok oluşu ve sürekliliği sebebiyle bu olayların cüz'î hükümlerini yazma imkanı olamayacağından fukaha,

genel bir bakış açısıyla olayların hükümlerini kayıt altına almak için, konuları mükelleflerin fiillerinden; yüklemeleri (mahmûlleri) şer'î ameli hükümlerden ibaret olan bir takım küllî kâideler tertib etmişler ve fıkıh diye isimlendirmişlerdir.

Mesela, “ma'dûmu (mevcut olmayanı) satmak bâtıldır” önermesi, fikhî bir önermedir. Bunun mevzûu olan “bey” (satma), mükellefîn fiillerinden bir fiil, mahmûlü olan “butlân” ise şer'î hükümlerden bir hükümdür. Mezkûr hüküm, mahallinde delil ile sabit olan şer'î bir hükme dayanmaktadır. İşte bu fikhî önerme ile her mükellef satıcının (bâyi) mevcut olmayanı satmasının hükmü kayıt altına alınarak açıklanmıştır. Ancak (şu kadar var ki), fikhî önermelerin külliyeti (tümelliği) mantikî önermelerin külliliği (tümelliği) gibi değildir. Çünkü fikhî önermelerin şer'îat tarafından açıklanmış bazı istisnaları vardır. Mesela selem akdi²¹ ve ıstıсна' akdi²² batıllık hükmünün dışında tutulmuştur.

Fıkıh, zikrolunan önermeler ve şer'î meseleler anlamında kullanıldığı (ıtlak olunduğu) gibi, zikrolunan önermeleri bilmek ve idrak etmek anlamında da kullanılır. Nitekim *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin birinci maddesinde fıkıh, “ilim ve idrak” diye tarif olunmuştur.

Üçüncü makale, ilmin taksimi hakkındadır. İlim idrakten ibaret olup, hakikatte tek olduğu halde birçok bilgiyle alakası nedeniyle her türlü taksimi yapılabilir. Nitekim kitap ve risalelerde, değişik yönleri itibara alınarak, ilimin birçok taksimi yapılmıştır. Bu risalede yapılacak taksim, konuya en uygun olanı olduğu için tercih edilmiştir.

İlim iki çeşit olup; biri ilâhiyatla²³, diğeri şer'ıyyât²⁴ ile ilgilidir. İlâhiyat, eğitim ve öğretim ile bilineceği gibi akıl ile de idrak edilebilir. Şer'ıyyâta gelince, sadece Şârî'in beyanıyla bilinir. Bu yönüyle şer'ıyyât ile ilgili ilimlerin eğitim ve öğretime ihtiyacı daha fazladır.

BİRİNCİ BÖLÜM

(Bu bölüm), Fıkıh öğrenmeye vesile olan ilimlerin tayini hakkındadır. Üç kısımdan oluşmaktadır.

²¹ Selem, Şer'ıatta bedel (semen) üzerinde hemen, satılan (mebi') üzerinde sonradan mülkiyeti gerektiren şeydir. (Bkz: Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî (683/1284), *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhrtâr*, Pamuk Yayınları, İstanbul 1989, s. 209); Mecelle'de de “selem müecceli, muaccele satmak yani peşin para ile veresiye mal almaktır.” diye tarif edilmiştir. (*Mecelle*, Mad. 123).

²² İstıсна, sipariş akdi. Bir kimsenin - malzeme ustadan - bir şeyi yaptırmak üzere sanat erbabıyla yaptığı anlaşmadır. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 261; Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, A. H.İ. Yayıncılık, İstanbul 2006, 186, 187).

²³ İlâhiyat, Tanrı bilimi. Allah'ın varlığı ve sıfatları ile ilgili konuların ele alındığı bilim dalı. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 244).

²⁴ Şer'ıyyât, İbâdet ve muâmelâta ait olan dini hükümlerin tamamına verilen isimdir. (Komisyon, (Türk Hukuk Kurumu), *Türk Hukuk Lügati*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1998, s. 310).

Birinci kısım, sebeplerin tayini hakkındadır. Gerek fıkıh gerekse fıkıhın kaynağı olan Kitap ve Sünnet, beyanı güzel olan Arap dili ile yazıldıkları için bunların inceliklerine ve hakikatlerine ulaşmak mutlaka Arap dilini, usul ve kaidelerini beyan eden Arapça'yı öğrenmeye bağlıdır. Bu açıdan Arapça'ya ait ilimler, şer'î ilimlere sebep ve âlettir. Şer'î ilimler, bir miktarı başka bir dile nakil ve tercüme olunmuş ise de, hâlâ Arapça ilimlerine ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı, bir kimse şer'î ilimlerin incelik ve hakikatlerine ulaşmak isterse, ilk önce sebeplerden kabul edilen Arap edebiyatını öğrenmelidir. Ancak gereğinden fazla edebiyatla meşgul olup asıl kutsal maksat olan şer'î ilimleri öğrenmekten mahrum olmamalıdır.

İkinci kısım, sebeplerin tarif ve taksimi hakkındadır.

Edeb İlmi: Bazı hususları ve sebepleri bilmektir. İnsan zikredilen husus ve sebepleri bilmekle lafız ve yazma yönüyle Arapça terkiplerde oluşabilecek her türlü eksiklik ve hatayı yapmama kudretini elde eder.

Zamanının İbn-i Kemal'i olarak kabul edilen Cevdet Paşa'nın, bir kere neşredilen, Belâgat-ı Osmâniyye isimli kitabının önsözünde beyan ettiğine göre Arap edebiyatı ilmi on iki ilimdir. Bunların sekizi asıl, dördü furû'(tâli)dur.

Sekiz asıl ilim; lugat²⁵, sarf²⁶, iştikâk²⁷, nahiv²⁸, meânî²⁹, beyân³⁰, arûz³¹ ve kâfiye³² ilimleridir.

²⁵ Lugat, bir mana için konulmuş lafızdır. (Muhammed Ali b. Ali et-Tahânevî (1158/1745), *Kitâbu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, II, s. 1311); Lugat kelimesi, "toplum bireylerinin duygu ve düşüncelerini birbirlerine anlatmak için kullandıkları kelimelerden meydana gelen eser" demektir. (İsmail Durmuş, "Sözlük", *D. İ. A.*, XXXVII, s. 398).

²⁶ Sarf kelimesi terim olarak biri amelî, diğeri nazarî olmak üzere iki şekilde kullanılır. Amelî sarf, asıl kabul edilen kelimeyi (masdar veya mâzi) lafız veya anlamla ilgili bir maksat için değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmektir (tasrîf). Nazarî sarf ise, i'rab ve bina dışında kelime durumlarının kurallarını inceleyen ilimdir. (Hulusi Kılıç, "Sarf", *D. İ. A.*, XXXVI, s. 136).

²⁷ Terim olarak İştikâk kelimesi, aralarında mana ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğeriinden alınması ve türetilmesi demektir. (Hulusi Kılıç, "İştikâk", *D. İ. A.*, XXIII, s. 439).

²⁸ Nahiv, i'rab ve binâ gibi Arapça terkiplerin durumlarının öğretildiği ilmin adıdır. Yine nehiv, i'lâl yönüyle kelimelerin hallerinin öğretildiği bilim yada kelimelerin sıhhat ve fesat bakımından öğrenildiği asıllar ilmi diye tarif edilmiştir. (el-Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 240).

²⁹ Sözün yerinde olma şartlarını ve sözü durma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen belâğatın dalına meânî ilmi denir. (İsmail Durmuş, "Meânî", *D. İ. A.*, XXVIII, s. 204).

³⁰ Edebiyat terimi olarak beyân, mânâyı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen ilim demektir. (Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *D. İ. A.*, VI, s. 22); İslam Hukuk Usûlü terimi olarak beyân, manadaki kapalılığı giderip ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık kazandırmayı veya hükümlerin Allah tarafından açıklanış keyfiyetini ifade etmek üzere kullanılan terimdir. (İbrahim Kâfi Dönmez, "Beyân", *D. İ. A.*, VI, s. 23).

³¹ Arûz, nazımda uzun veya kısa, kapalı veya açık hecelerin âhenkli dizilerine dayanan bir vezin sistemi olup arap edebiyatında doğmuş ve İslâmî edebiyatlara yayılmış bir nazım sistemidir. (Nihad M. Çetin, "Arûz", *D. İ. A.*, III, s. 424).

³² Kâfiye, şiirlerin mısra sonlarında yazılış ve okunuşları aynı, anlamları farklı olan ses benzerliğidir. (İsmail Durmuş – Mürsel Öztürk – İskender Pala, "Kâfiye", *D. İ. A.*, XXIV, 149).

Dört furû' ilim ise; Arap yazısı, şiir, düz yazı, akılda tutulan faydalı bilgi ve hikâye ilimleridir.

Üçüncü kısım, şer'î ilimlerin Arap dili ile ilişkisini beyan hakkındadır.

Arap dili üzerine tesis edilen şer'î ilimlerde var olan Arapça müfredâtı, kökleri ve harflerin asılları itibariyle manalarını anlamakta lügat ilmine; suretleri ve standart şekilleri itibariyle manalarını anlamada sarf ilmine; türemiş olup olmamaları (asalet ve fer'iyet) açısından birbirleriyle münasebetlerini anlamada iştikâk ilmine ihtiyacımız vardır.

Şer'î ilimleri öğrenmede nahiv ilmine ihtiyacımız hepsinden daha fazladır. Çünkü i'râbın değişmesiyle Arapça terkinin manası da değişir. Mesela, "ما احسن زيد" terkinde Zeyd ref' ile okunduğunda, terkin Zeyd'den iyiliğin kalktığını (yani Zeyd'in iyilik yapmadığını) ifade eder. Nasb ile okunduğunda Zeyd'in iyi insan olmasına olan beğeniye ifade eder. Kesr ile okunduğunda Zeyd'in en güzel özelliğinin tayininde soru işareti olduğunu ifade eder.

Rivayet olunur ki, bir kimse Kâdı Ebû Ubeydin huzurunda birinden bir mal hakkında davacı olması üzerine, ismi geçen kâdı usulüne göre davalıya (müddeâ aleyh) "ne diyorsun" diyerek davacının (müddeî) iddiası hakkındaki düşüncesini sorar, davalı lâm'ın dammıyla "ماله علي حق" (= mâluhu alâ hakkın)" diye cevap verir. Kâdı davalıya, "sen irab biliyor musun?" diye sorduğunda, davalı, "evet" cevabını verir. Bunun üzerine hâkim, "öyle ise iddia olunan malı davacıya ver" diyerek davacıya malı vermeye mecbur eder.

Şer'î ilimlerin edebiyata dair diğer ilimlerle de bir şekilde ilişkisi vardır. Ancak bu risale muhtasar olduğundan bunların ayrıntılarına girmedik.

İKİNCİ BÖLÜM

Prensipeler hakkında olup iki kısma ayrılır.

Birinci kısım, başlangıç prensipleri hakkındadır

Bir ilme başlamak, o ilmi bir şekilde tasavvur etmek, idrak etmek ve o ilmi öğrenmede fayda olduğunu kabule bağlıdır. Çünkü başlanılacak ilim bir şekilde tasavvur olunmaz ise, meçhul-ü mutlak olacağından zihnin ona yönelmesi (tevcîh) mümkün olamaz. Bir fiile başlamak, genel olarak da olsa ihtiyari olduğundan, başlanacak ilmi öğrenmede bir faydanın olduğunu kabule bağlıdır.

Fakat bir kimse hakikati görerek bir ilme başlamayı ister ise, başlamadan önce sekiz esas ("رؤس ثمانية" = ruûs-i semâniyye) diye kabul edilen sekiz şeyi, yani o ilmin tarifini, ismini, vaz' edenini, konusunu, meselelerini, faydasını, diğer ilimlere nispetle derecesini ve şerefini bilmesi gerekir. Bazıları zikrolunan sekiz esas üzerine ilmin kaynağı (istimdâd) ve hükmünün, yani o ilmin neden kaynaklandığını ve onda Şâri'in hükmünün

ne olduğunun bilinmesini de ilave ederek tamamına on prensip (mebâdi-i aşere) demişlerdir.

İbn Zikrî, *Tahsîl-i Makâsîd* isimli kitabında bu on esasî şiir şeklinde şöyle tertip eylemiştir:

*فول الابواب في المبادي * و تلك عشرة علي المراد = Bâbların ilki prensipler hakkındadır - ve bu prensipler kitabın hazırlanış amacına göre on tanedir.

*الحد والموضوع ثم الواضع * و السم و استمداد حكم الشارع = Târifî, konusu, vâzî'1, ismi ve Şâri'in hükümlerini elde etme yolları.

*تصور المسائل الفضيلة * و نسبة فائدة جلية = Bütün konuların tasavvuru - ve açık faydaların ortaya çıkarılması.

Hanefî fikhının vâzî'1 İmâm-ı Azam Numân b. Sâbit Hazretleridir. Üzerinde durduğumuz ilme gelince, bunun ismi fikihtir. Fıkıh, şerî ameli meseleleri bilmektir. Mezkûr meseleleri bilmekten maksat, fikhî hükümleri bilmektir. Fikhî hükümler, ya asıl maksadı kulun Allah'a yaklaşması ve sevaba nail olması olan ahirete ait ibadetlerin hükümleriyle ilgilidir, ya da dünya ile ilgili nikâh, muâmelât ve ukûbâta dair hükümlerdir. Bunlardaki asıl maksat da kulun maslahatlarının gerçekleşmesidir.

“Bahsi geçen İmâm'a [Ebû Hanîfe'ye] fikhî vaz' eden” denilmesi, fikhın prensiplerini vaz' ederek çoğaltması ve bu prensipler üzerine [yeni] furû'lar ortaya koyarak detaylandırması ve furû' çıkarma yöntemini ortaya koyması nedeniyledir. Bu ondan evvel fıkıh yoktu da ilk defa o fikhî vaz' etti anlamında değildir. Zira İmâm-ı Azam'dan önce Abdullah İbn Mesud (ra) Hazretleri* âyet ve hadislerden furû'-ı fikhî istinbat etmiş; Hz. Alkame onu ebedileştirmiş (te'bîd); Hz. İbrahim Nehâ'î fikhın dağınık olan furû'unu ve kaidelerini bir araya getirerek tertip eylemiş; Hz. Hammâd furû'u ve mezkûr kaidelerin fazla ve gereksiz olanlarını ayıklamıştır (tenkîh). Hatta istiâre yoluyla şöyle denilmiştir: Fikhî Abdullah İbn Mesûd (ra) Hazretleri ekti, Hz. Alkame onu suladı, Hz. İbrahim Nehâ'î biçti, Hz. Hammâd tanelerini ayıkladı, İmâm-ı Azam Hazretleri o hububatı öğüttü, İmâm Ebû Yusuf Hazretleri hamur yaptı, İmâm Muhammed Hazretleri de ekmek yaptı. Bu gün insanlar bu ekmekten yemektedirler. Gerçekte de böyledir. Çünkü yukarıda da beyan olunduğu gibi İmâm-ı Azam Hazretleri fikhın usûlünü vaz' edip mezkûr usûl üzerine furû'u açıklama ve furû'u çıkarma yolunu açıkladıktan sonra İmâm Ebû Yusuf Hazretleri İmâm-ı Azam'ın vaz' ettiği usûlden furû'ı fikhın nasıl istinbat edildiği hususunda inceden inceye araştırmalar yapmıştır. “İmâm Muhammed bunu ekmek yaptı insanlar bugün onu yiyorlar” demekten maksat, İmâm Muhammed Hazretleri, başka bir şeye ihtiyaç duyulmayacak şekilde, furû'ı fikhî yazdığı için, insanların bugün

* Abdullah İbn Mesud mertebesi en yüksek olan fukahadandır. Mesruk'tan rivayet olduğuna göre, ashâbın ilmi Abdullah İbn Mesud ve Hz. Ali (k.a.v.) ile nihayet bulmuştur. Hz. Ömer onu şu mektup (nâme) ile Kûfe'ye kâdı ve vezîr olarak atamıştır: “Ben size Ammâr'ı emir (vâli), Abdullah'ı kâdı ve vezîr olarak gönderdim. İkisi de Resûlullah'ın necib ashâbından ve Bedr'i görenlerdendir. Onları dinleyin ve itaat edin. Onları kendime tercih ettim”.

onun bir araya getirip yazdığı kitaplardan faydalandıklarını ifade etmektir. Zikredilen İmâm'ın furû'ı fıkha dair cem ve telif ettiği kitapların isimleri sonuçta açıklanacaktır.

Fıkıhın konusu mükellefin fiilidir. Zira bu bilimde nedb, ibâha, sıhhat ve fesâd gibi mükellefin amel ve fiillerine ârız olan hallerden bahis olunur. Bilindiği gibi bir bilimde neyin hallerinden ve zâtî özelliklerinden bahis olunuyor ise, o ilmin konusu o şeydir.

Mükellef, âkil ve bâliğ olan kimsedir. Bundan dolayı, mecnûnun fiili gibi, mükellef olmayanın fiili de fıkıhın konusunun dışında olur. Bu halde mükellef olmayan bir kimsenin başkasının malını itlaf etmesi durumunda, telef olan malın tazmini mükellef olmayanın velisine teklif olunur. Nitekim birinin hayvanı başkasının malını itlaf etse, malın tazminiyle hayvan sahibi sorumlu olur.

Fıkıhın mevzûu mükellefin fiili ve şer'î hükümlerin mahmullerinden biri olan önermelerdir. Mesela, “kazanç elde etmek helal, rüşvet alma (irtişâ) haram”, “ tarafların icab ve kabul ile bir akdi bozmaları (ikâle-i bey) caizdir” ve “mevcut olmayanı (ma'dûm) satmak bâtıldır” önermelerinin hepsi fikhî meselelerdendir. Bilinmelidir ki fikhî meseleler bazen mesele şeklinde zikrolunmaz, ancak erbabı bunu az bir çalışma ile mesele şekline dönüştürebilir. Mesela, “ taraflar anlaşarak akdi fesh edebilirler” denilmesi şer'î bir meseledir. Ancak doğrudan doğruya mesele şeklinde zikrolunmamıştır. Zikrolunan cümlede meselenin konusu yani, mükellefin fiili olan ikâle mevcut ise de, bunda şer'î amelî hükümlerden biri bulunduğu için mesele şekline döndürülmeye muhtaçtır. Zira “akitten sonra tarafların anlaşarak akdi feshetmesi (ikâle) sahihtir” denildiğinde zikrolunan cümle mesele suretine dönüştürülmüş olur. Fıkıhın gayesi, insanın şer'î amelî hükümleri bilerek ve onlara uygun hareketlerle dünya ve ahiret saadetine ulaşmasını sağlamaktır.

Fıkıhın zahirin düzeltilmesindeki nispeti, tasavvuf ve akâidin iç dünyanın düzeltilmesine nispeti gibidir. Yani tasavvuf ve akâidin ahlâk ve iç dünyanın güzelleşmesindeki hizmetleri aşikâr olduğu gibi, fıkıhın zahiri güzelleştirmekteki etkisi de açıktır.

Fıkıh; kelim, tefsir, hadis ve fıkıh usûlü dışındaki ilimlerden daha üstündür.

Aşağıdaki şiirde fıkıh ilminin şerefi ne güzel ifade edilmiştir:

* اذا ما اعترز نو علم بعلم * فعلم الفقه اولي باعتراز * = Eğer ilim sahibi bir ilme değer vermek istiyorsa, fıkıh ilmi değer vermeye en layık olanıdır.

* و كم طيب يفوح و لا كمسك * و كم طير يطير ولا كباز * = Etrafa koku saçan nice kokular vardır, ancak hiç biri misk gibi değildir. Nice uçan kuş vardır, hiçbiri şahin gibi değildir.

Fıkıhın kaynağı dört delil (edile-i erbaa) yani Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas'tır. Zikrolunan delillerin ayrıntıları ve bunlar ile istidlalin şartları ve keyfiyeti fıkıh usûlü ilminde ele alınmıştır.

Fıkıhı öğrenme hakkında Şârî'in hükmü şu şekilde açıklanmıştır: Mükellef olan kimsenin dinî yaşantısını sürdürebilecek kadar fıkıh öğrenmesi farz-ı ayn, başkalarına bilgi verecek kadar fıkıh öğrenmesi farz-ı kifâye ve fıkıhta derinliğine ihtisas yapması ise mendubdur.

İkinci kısım, fikhî meselelerin kaynakları hakkındadır.

Fıkıh ilminin kaynağı, fıkıh ilminin bizzat maksadı olmayıp, bizzat maksat olan fikhî meselelerin kendilerine bina edilmesi için ortaya konulan şeylerdir. Zikrolunan kaynaklar iki türlü olup; biri tasavvurî ,diğeri ise tasdikî kaynaklardır.

Tasavvurî kaynaklar; fikhin konusu ile çeşitli konularının tarifleri ve ıstılahlarla ilgili yapılan diğer izah ve tanımlardır. Fıkıh kitaplarının baş kısımlarında bulunan tarifler, taksimatlar ve ıstılahlara ilişkin ortaya konulan bütün tarifler tasavvurî kaynaklar kabilindedir.

Tasdikî kaynaklar, fikhî meselelerin ispatı için ortaya konulan delillerdir. Dört delil kapsamında şer'î amelî meseleleri ispat için fukahanın ortaya koymuş olduğu delillerin tamamı tasdikî kaynaklardandır. Çünkü fikhî meseleleri ispatta dört delilin hüccet olması, fıkıh usûlü ilminde delil ile ispat edilmiş delillerden her biri, fıkıh ilmine nispetle, vaz' edilmiş asıllar ve genel kabul gören öncüllerdendir. Mesela, bir muâmelenin cevazını ispat konusunda fukahanın "bu muâmele caizdir, zira bu konuda icmâ vaki olmuştur" diyerek vaki olan icmâ ile delil getirmeleri bu kabildendir. Örf, teâmül ve istishâb gibi deliller de fikha nispetle usûl kunuları ve tasdikî kaynaklardandır. Çünkü fıkıh usûlünde beyan olduğu üzere bu gibi deliller dört delile râcidir.

HÂTİME

Dört makaleyi içermektedir.

Birinci Makale

Fikhî hükümler hakkındadır

Şârî'in hitabı ile sabit olan fikhî hükümler iki çeşittir. Birincisi teklîfi hükümler, diğeri ise vaz'î hükümlerdir.

Teklîfi Hüküm: Teklifi hüküm, ya gereklilik ya da yapıp yapmamakta serbest bırakma (tahyîr) yolu ile mükellefin fiiline bağlı olan Şârî'in hitabının sonucudur. Mükellefin fiiline gerekliliği bağlayan Şârî'in hitabından maksat, mükellefin yapmakla sorumlu olduğu fiilin ya mükellefin yapmasını ya da yapmamasını gerektiren hitaptır. Bu da emir ve nehyin delalet ettiği şey demektir. Mezkûr hitap ile sabit olan sonuç farz, vâcib, mendûb, mekrûh ve haramdır.

Mükellefin fiili ile ilgili Şârî'in serbest bırakma hitabı mubahlar ile ilgili olan hitaptır. Burada mükellefin yapacağı fiili, mükellefin yapması ya

da yapmaması hakkında Şâri'in hiçbir talebi olmadığından, mükellef olan kimse mubah olan bu işi yapıp yapmamakta muhayyerdır. Mezkûr hitap ile sabit olan hüküm ibâhadır. İbâhaya teklîfi hüküm denilmesi, bir alakadan dolayı, bir kelimenin başka anlamları da içine alacak şekilde kullanılmasına haml olunmuştur.

Teklîfi hüküm bazen mükellefin fiilinin sıfatı, bazen de sonucu olur. Mesela, vücûb farz namazın, hurmet katlin sıfatı; mülkiyet satın almanın (şirâ), borç (deyn) borç almanın sonucudur.

Mükellefin fiillerinin sıfatı olan teklifi hükümlerde, öncelikli olarak, ya dünya ile ilgili gayelere itibar edilir ya da ahiret ile ilgili gayeler umulur. Mesela teklifi hükümlerden farz ibâdetlerin sıfatı olan sıhhatten anlaşılan ve bizzat itibar edilen şey zimmetin vücûbdan kurtulmuş (berî) olmasıdır. Zimmetin borçsuz olması ise, dinî gayelerdendir. Böylece teklîfi hükümlerden farz namazın sıfatı olan vücûbun mefhumunda bizzat muteber olan şey [mükellefin] fiili üzerine sevabın, terki üzerine cezanın gerekmesi âhiretle ilgili gayelerdendir.

Öncelikle mükellefin fiili sahih, bâtl, fâsid, mün'akid, gayr-i mün'akid, nâfiz, gayr-i nâfiz, lâzım ve gayr-i lâzım kısımlarına ayrılır. İbâdette dünya ile ilgili gaye zimmetin boşalması (tefrîğ) olduğu gibi, muâmelâtta dünyaya ait gaye akitler (ukûd) ve akdin bozulması (fusûh) gibi şer'î hususlar üzerine gereken sonuçlardır. Mesela, bey'den maksat bir şeye sahip olma hakkı (milk-i rakabe), icâreden maksat menfaate sahip olmak (milk-i menfaat); nikâhtan maksat evlilik hayatını yaşamak (milk-i mut'a); talaktan maksat evlilik bağından ayrılmadır (tefrîk-i zevciyyet). Yargının (kazâ) sıhhatinden maksat müspet veya menfî teklife konu olan fiilin sabit olması ve şahâdetin sıhhatinden maksat ta hükmün lüzumudur.

Bir fiilin dünya gayelerine gereği gibi ulaştırmış olmasına sıhhat, o fiile de sahih; bir fiilin rükün ve şartlarındaki eksiklikten dolayı dünya maksatlarına ulaştırmamasına butlân, o fiile de bâtl denir. Bir fiilin rükün ve şartları dünya gayelerine ulaşmayı gerektirdiği halde bazı harici sıfatlarında gayeye ulaşmaya engelin olmasına fesâd, o fiile de fâsid ismi verilir. Sıhhat, butlân ve fesâddan başka in'ikâd, adem-i in'ikâd, nefâz, adem-i nefâz, luzûm ve adem-i luzûm gibi muâmelâta dair daha birçok fikhî hüküm vardır. Bunlar:

İn'ikâd, şer'î tasarrufların cüzlerinin birbirleriyle irtibatının mevcut olması; adem-i in'ikâd ise, bu irtibatın olmamasına verilen isimdir.

Nefâz, şer'î tasarruflar üzerine sonuçlarının bina edilmesi; adem-i nefâz da sonuçlarının bina edilememesidir.

Lüzûm, tarafların rızaları olmaksızın şer'î tasarrufun bozulamayacak yapıda olması; adem-i lüzûm da bozulması mümkün olan yapıda olmasından ibarettir. Mesela, bey'in (alış veriş) in'ikâdı, bey'in rükünü olan icab ve kabulün alakalı olduğu şeyle sonucu açık olacak şekilde bağlantılı olması; adem-i in'ikâd da, icab ve kabulde açıklandığı gibi bağlantının olmamasıdır.

Bey'in nefâzı, bey'in sonucu olan mülkiyeti bey'in gerektirmesi; adem-i nefâz ise, bey'in mülkiyeti gerektirmemesidir.

Bey'in lüzûmu, akit muhayyerlikleri olmadan tarafların anlaşmaları dışında akdin ortadan kaldırılması (ref') mümkün olmayacak şekilde yapılmış olması; adem-i lüzûm, akit muhayyerliklerinden birinin bulunmasıyla ikâle olmadan da akdin ortadan kaldırılmasının mümkün olmasıdır.

Sonuç olarak sıhhat, butlân, fesâd, in'ikâd, nefâz, lüzûm vb. fikhî hükümlerde dünyaya ait gayeler muteberdir.

Diğer bir ifade ile, mükellefin fiili, azîmet ve ruhsat kısımlarına ayrılır.

Azîmet, özörlere mebni olmadan başlangıçta meşru' olan şeydir.

Ruhsat, şer'î öze binâen ikinci kez meşru' kılınmış şeydir.

Vaz'î Hüküm: Şârî'in hitabının vaz' yoluyla mükellefin fiillerine yönelik sonucudur. Vaz' yoluyla mükellefin fiillerine yönelik Şârî'in hitabı ile sabit olan hüküm, rûkn(iyyet)³³, şart(iyyet)³⁴, sebep(iyyet)³⁵ ve ill(iyy)et³⁶ gibi şeylerdir. Fıkıh kitaplarında şartlar, rûknler, illetler ve sebepler hakkında yazılanların tamamı vaz'î hükümlerin açıklanmasıyla ilgilidir. Mesela, şâr'î tarafından vaz' ediliş şekli bakımından (bey'in rûknü icab ve kabuldür. Bey'in geçerli olmasının (in'ikad) rûknü, ehliyet sahibi kişiden sadır olması ve bey'in hükmüne müsait bir konu üzerine yapılmış olması şartıdır şeklinde vaki olan Şârî'in hitabı ile sabit olan sonuçlar (âsâr) icab ve kabulün rûknülüğü, bey'in geçerliliği için ehlinden sadır olmasının şartlığıdır.

İkinci Makale

Hakların taksimi hakkındadır. Meşru' haklar dört kısımdır.

Birinci kısım, hukuk-ı İlâhî'dir. İbadetler, cezalar (ukûbât) ve keffâretler gibi kısımlara ayrılır. Bu kısmın faydası kişiye mahsus olmayıp umûma ait olduğundan şanını yüceltmek için Cenâb-ı Hakk'a nispet olunmuştur. Mesela, Kâbe'yi korumak ve ona hürmet etmek hukuk-u İlâhî'dendir. Çünkü Müslümanların tamamı Beyt-i Şerî'î kible edinmişlerdir. Onun faydası bütün Müslümanlara ait olduğundan koruma işi de umûma aittir.

³³ Rûkn, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden unsurdur (Şa'bân, *Usûl*, s. 229).

³⁴ Şart, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla beraber, onun yapısından bir parça teşkil etmeyen fiil veya vasıftır (Şa'bân, *Usûl*, s. 229; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 519).

³⁵ Sebep, Şârî'in varlığını hükmün varlığı, yokluğunu da hükmün yokluğu için alamet kıldığı durumdur (Şa'bân, *Usûl*, s. 226; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 497).

³⁶ İlet, hükmün konulmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden açık ve munzabit vasıftır (Şa'bân, *Usûl*, s. 130; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 246).

İkinci Kısım: Hukuk-ı İbâd (kul hakkı)'dır. Muâmelâtın türleri [İslam aile, borçlar ve eşya hukuku] hukukun bu kısmını oluşturur.

Üçüncü Kısım: Kendisinde Allah hakkı ile kul hakkının birleştiği, Allah hakkının, yani ceza yönü, galip olan hukuktur. Kazf cezası bu tür cezalardandır.

Dördüncü Kısım: Kendisinde Allah hakkı ile kul hakkının birleştiği, kul hakkının galib olduğu hukuktur. Kısas cezası bu tür cezalardandır.

Üçüncü Makale

Tabâkât-ı fukaha hakkındadır.

Muhakkik İbn Kemal Paşa merhûmun bazı risalelerinde açıklandığına göre fukaha yedi tabakadır.

Birinci tabaka, dört İmam yani İmâm A'zam,* İmâm Mâlik,* İmâm Şâfiî* ve İmâm Ahmed İbn Hanbel* gibi usûl kaidelerini vaz' ve tesis eden kişilerdir. Bu tabakadakilere müctehid fi'ş-Şer' denilir. Adı geçenler usûl kaidelerini vaz' ve tesis ettiklerinden dolayı diğer tabakadakilerden üstündürler.

İkinci tabaka, İmâmeyn (İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed Hazretleri) ile Ebû Hanife'nin diğer öğrencilerinin tabakasıdır. Ebû Hanife'nin öğrencileri, hocalarının vaz' ve tesis eylediği kâidelerin gerektirdiği şekilde furû'a ait hükümleri şer'î delillerden çıkardıklarından dolayı bunlara mezhepte müctehid denilir.

Ebû Hanife'nin öğrencileri bazı furû' hükümlerde hocalarına muhalif icthad yapmış olsalar da usûlde hocalarını taklit etmişlerdir. Bu yönüyle bunlar, İmâm Şâfiî gibi usûl ve furû' bakımından mezhebe karşı gelenlerden ve Hazreti İmâm'a muhalif icthad yapanlardan üstündürler.

Üçüncü Tabaka, Hassâf [261/874], Ebû Cafer et-Tahâvî [321/933], Ebu'l-Hasan el-Kerhî [340/952], Şemsü'l-Eimme el-Halvânî [446/1050], Şemsü'l-Eimme es-Serahsî [483/1090] ve Fahrüddîn Kâdîhân [592/1196] gibi nass bulunmayan meselelerde mezhepte icthad yapmış olanların tabakasıdır. Bunlara mezhepte müctehid denilir.

Bu tabakadakiler usûlde ve furû'da mezhep imâmlarına muhalefet edemezler. Ancak az önce açıklandığı üzere nass olmayan konularda mezhep imamının vaz' ve tesis etmiş olduğu usûl ve kâidelerin gerektirdiği gibi hüküm istinbat ederler.

* İmâm A'zam, hicri 80 yılında doğup 150 yılında vefat etmiş, 70 yıl hayatta kalmıştır.

* İmâm Mâlik, hicri 90 yılında doğup 179 yılında vefat etmiş, 89 yıl hayatta kalmıştır.

* İmâm Şâfiî, hicri 150 yılında doğup 204 yılında vefat etmiş, 54 yıl hayatta kalmıştır.

* İmâm Ahmed İbn Hanbel, hicri 164 yılında doğup 241 yılında vefat etmiş, 77 yıl hayatta kalmıştır.

Dördüncü tabaka, mukallidlerden Râzî [Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (370/981)]³⁷ gibi tahrir yapanların tabakasıdır. Bu tabakadakilerin icthad yapma kudretleri yoktur. Ancak mezhep imamının vaz' ve tesis ettiği usûl ve bu usûlün kaynakları yazılı olarak mezhep imamı ya da öğrencilerinin birinden nakledilmiştir. İki yöne muhtemel olan mücmelleri usûl ve furû'dan benzerlerine kıyas yaparak açıklama yapabilirler. *Hidâye* sahibinin³⁸ “kezâ fî tahrîci'r-Râzî” = Râzî'nin tahririnde böyledir, sözü bu kabildendir.

Beşinci tabaka, mukallidlerden *Kudûrî* [428/1037] ve *Hidâye* sahipleri gibi tercih ehlinin tabakasıdır. Bu tabakada bulunanların yaptıkları şey, mezhep imamının bir meselede muhtelif rivayetlerinin bulunması durumunda bu rivayetlerin bazılarını diğerlerine tercih etmektir. *Hidâye* sahibinin (hâzâ evlâ rivayeten = bu, rivayet bakımından daha üstündür ve hâzâ erfaku li'n-nâs = bu, insanlar için daha uygundur) şeklindeki ifadeleri bu kabildendir.

Altıncı tabaka, mukallidlerden Mutûnu Erba'a sahipleri (yani *Kenz*³⁹, *Muhtâr*⁴⁰, *Vikâye*⁴¹ ve *Mecmu*⁴² sahipleri) gibi fukahanın görüşlerinden en güçlü veya güçlü olanları zayıf olandan ve zahir-i mezheb olanı nadir rivayetlerden olanlardan ayırt etmeye muktedir olanların tabakasıdır. Bunlara ashab-ı temyîz de denilir. Bu tabakadakiler reddedilmiş görüşleri ve zayıf rivayetleri kitaplarında nakletmemişlerdir.

Yedinci tabaka, mukallidlerden Kuhistânî [Muhammed b. Husâmuiddin el-Horasânî (962/1554)], *Dürer*⁴³ ve *Dürr-i Muhtâr*⁴⁴ sahipleri gibi yukarıda zikrolunanlardan hiç birine muktedir olmayanların tabakasıdır. Binâenaleyh bu tabakadakilerin yaptıkları şey, temyîz ve tercih erbabının yaptıkları temyiz ve tercihlere tabi olmaktır. Nitekim bu husus müftülerin uyması gereken kurallara dair telif olunan risalelerde açıkça ortaya

³⁷ Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (370/981), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (Tah. Câsim en-Nuşemî), Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 1994, I, s. 19.

³⁸ *Hidâye* sahibinden kasdedilen kişi, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebîbekr b. Abdilcelîl el-Fergânî-el-Merğînânî'dir (593/1197).

³⁹ Ebû'l-Berekât Hâfîzuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî'nin (710/1310) *Kenzu'd-Dakâik* isimli eseridir. *El-Muhtâr*, *el-Vikâye* ve *Mecmau'l-Bahreyn*'le beraber Hanefî fikhına dair “Mutûnu Erba'a” diye bilinen dört kitaptan biridir.

⁴⁰ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî'nin (683/1284) Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yazdığı eseridir. Daha sonra Mevsilî bu eserini *el-İhtiyâr li Talîli'l-Muhtâr* adıyla şerhetmiştir.

⁴¹ Mahmud b. Ahmad b. Ubeydullah b. İbrahim b. Ahmed el-Mahbûbî Tâcu's-Şerî'a'nın (8/14. Asır) *el-Vikâye* isimli eseridir.

⁴² Muzafferuddin Ahmed b. Ali b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî, İbnu's-Sâatî'nin (694/1295), *Mecmau'l-Bahreyn* ve *Multeka'n-Neyyireyn* isimli kitabıdır. *Kudûrî*'nin (428/1037) *Muhtasar*'ı ve Ebû Hafîs en-Nesefî'nin (537/1142) *Manzûme*'si esas alınarak yazılmıştır.

⁴³ Mhammed b. Ferâmuz b. Ali Molla Husrev (885/1480), *Dureru'l-Hukkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye Matbaası, İstanbul 1317.

⁴⁴ Alâuddin Muhammed b. Ali b. Abdurrahman b. Muhammed el-Hinsî el-Haskefî (1088/1677), *ed-Dürrü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Elif Ofset, İstanbul 1984.

konulmuştur. Açıkça ifade etmek gerekir ki, bu makalede beyan edilen fukahanın, birinci tabaka hariç, tamamı Hanefî fukahasının tabakalarıdır.

Dördüncü Makale

Meselelerin tabakaları hakkındadır.

Hanefî kitaplarında var olan fikhî meseleler üç tabakadır:

Birinci tabaka usûl meseleleridir. Zahir rivayetler ile mezhep imamlarından (eimme-i selâse = üç imâm) rivayet edilen meselelerdir. Üç imâm ise, İmâm A'zam [150/767], İmâm Ebû Yusuf [182/798] ve İmâm Muhammed [189/805] hazretleridir. Zikredilen meseleler zahir rivayetler diye de isimlendirilir. Bazıları İmâm Züfer [158/775] ve Hasan b. Ziyâd [204/819] gibi bizzat Ebû Hanife'den ilim tahsil eden öğrencilerini de üç imâma dahil etmişler ise de, galip ve yaygın olan zahir rivayetin üç imamın görüşü olmasıdır.

İmâm Muhammed'in *Mebûsût*, *Ziyâdât*, *Câmi-i Sagîr*, *Câmi-i Kebîr*, *Siyer-i Sagîr* ve *Siyer-i Kebîr* isimli kitapları ve isimsiz kitaplarındaki meselelerin tamamı usûl konularıdır.⁴⁵ Çünkü zikredilen altı kitap güvenilen (mevsûka yani meşhur ve mütevâtir) rivayetler ile adı geçen imâmdan (İmâm Muhammed) rivayet edilmiştir. Bu nedenle zikredilen kitaplara "Zâhiru'r-Rivâyât" denilmektedir.

Hâkim Şehîd'in [334/945] *Kâfi* isimli kitabı da usûl konularını içerir ve mezhep görüşlerinin naklinde muteber bir kitaptır. Çünkü Hâkim Şehîd bu kitapta İmâm Muhammed'in zikredilen altı kitabındaki konuları bir araya getirmiştir. *Kâfi*'yi İslam âlimlerinden birçoğu şerh etmişlerdir. Mesela İmâm Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'nin [483/1090] *Mebûsûtu's-Serahsî* isimli *Kâfi*'ye yaptığı mufassal bir şerhi vardır. Bu şerh fukaha arasında muteber bir kitaptır.

Hâkim Şehîd'in mezhebin kitaplarından kabul edilen *Müntekâ* isimli bir kitabı daha vardır. Ancak bu kitapta bazı nevâdir konular yer almaktadır.

İmâm Muhammed'den rivayet edilen *Mebûsût*'un birçok nüshası vardır. Bunların en güvenilir olanı Ebû Süleyman Cüzcânî'nin [210/825] *Mebûsût*'udur. Bu *Mebûsût*'u da müteahhir İslam âlimlerinden birçoğu şerh etmişlerdir. Mesela Şeyhu'l-İslam Hâherzâde'nin [483/1090] *Mebûsût-u Kebîr* isimli mufassal bir şerhi vardır. Aynı şekilde Şemsü'l-Eimme el-Halvânî'nin [448/1050] de [*Şerhu*] *Şemsi'l-Eimme el-Halvânî* isimli mufassal bir şerhi vardır. Bunların (*Mebûsût*'larının) şerhleri İmâm Muhammed'in *Mebûsût*'uyla karıştırılmıştır.

Zikredilen altı kitabın dışında kalanlar da müteahhir fikhîçılar tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhler kütüphanelerimizde mevcuttur.

⁴⁵ İmâm Muhammed'in eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın Taş, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Hukuk Anlayışı (Usul Anlayışı), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003, 10-87.

Böylece selef [âlimleri] halefe [âlimlerine] çok büyük eserler bırakmışlardır (Allah onlara rahmet eylesin).

İkinci tabaka nevâdir meseleleridir. Zikredilen kitapların dışındaki kitaplarda mezhep mensupları tarafından zikredilen meselelerdir. İmâm Ebû Yusuf'tan rivayet edilen *Kütübü'l-Emâlî** ile Hasan İbn Ziyâd ve diğer müelliflerin yazdıkları, İbn Semâa [233/847] ve Muallâ İbn Mansûr'un bilinen konulardaki rivayetleri gibi, tek kişi tarafından mezhep imamlarından rivayet olunan meseleler hep böyledir.

İmâm Muhammed'in *Keysâniyyât*, *Hârûniyyât*, *Curcâniyyât* ve *Rakkıyyât* isimleriyle bilinen kitaplarında yer alan meseleler de hep nevâdir meselelerdendir. Çünkü zikredilen kitapların İmâm Muhammed'den rivayetleri daha önce zikredilen altı kitabın rivayet derecesine ulaşmamıştır. Bu nedenle İmâm Muhammed'in bu kitapları Gayr'i Zâhiri'r-Rivâye diye adlandırılır.

Üçüncü tabaka vâkıât ve nevâzil meseleleridir. Mezhep imâmılarından rivayet olunmayan konularda sonraki müçtehitlerin icthâat ettikleri konulardır. Vâkıât konularında icthâat yapanlar İmâm Meyn'in (İmâm Muhammed ve İmâm Ebû Yusuf) öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri şeklinde devam eder.

Usâm b. Yûsuf [ty], İbn Rüstem [ty], Muhammed b. Semâa', Ebû Süleymân el-Cuzcânî, Ebû Hafs el-Buhârî [216/831] Hazretleri, İmâm Meyn'in öğrencilerindedir. Bunlardan sonra vâkıât konularında icthâat yapan fukaha Muhammed b. Seleme, Muhammed b. Mukâtil, Nusâyr b. Yahyâ ve Ebû Nasr b. Selâm diye devam eder.

Fakîh Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin [393/1003] *Kitâbu'n-Nevâzil*'i, Nâtîfî'nin [446/1054] *Mecmû-u' Nevâzil*'i ve *Vâkıât*'ı, aynı şekilde Hâkim Şehîd'in [334/945] *Vâkıât*'ı hep vâkıât konularını içeren kitaplardır.

Kadıhân [592/1196] ve *Hulâsa*⁴⁶ sahipleri gibi müteahhir fıkıhçıların kitaplarında üç tabaka konularını karışık olarak bir araya getirmişlerdir. Bazıları üç tabaka konularını birbirinden ayırarak neşreylemişlerdir. Mesela ilk olarak usûl konularını, ikinci olarak nevâdir konularını ve üçüncü olarak ta vâkıât konularını kitaplarına koymuşlardır. Radıyuddîn es-Serahsî'nin [544/ 1149] *Muhîtu's-Serahsî* isimli kitabı bu şekilde tertib olunmuştur.

* Emâlî "ımlâ"nın çoğuludur. İmlâ, Selefîn âdeti olduğu üzere, hocanın anlattıklarından öğrencilerinin yazdıkları meselelerdir.

⁴⁶ İfîhâruddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdurreşid el-Buhârî (542/1147) ve Hüseyin b. Muhammed es-Semerkânî (8/14. Asır) gibi.